

Görünmez El, Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım

Vural Fuat Savaş

Giriş

Devlet gücünü temsil eden kişilerden (politikacı ve bürokrat) bazılarının yasadışı yollarla kendilerine çıkar sağladıklarını gösteren skandalların artması, kamuoyunun ilgi ve dikkatini "yozlaşma" (corruption) adı verilen bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Konu ile ilgili literatür, yozlaşmanın hem sebebini ve hem de çözümünü, genellikle devlet yapısındaki değişimlerde aramıştır. Devletin geleneksel görevlerine ek olarak, "refah devleti" kimliğinden doğan yeni görevler, devleti oluşturan kadroların (politikacı ve bürokratın, veya başka bir deyişle seçilmişler ile atanmışların) siyasi ve idari takdir yetkisiyle, zor kullanma gücünü artırmış, bu artan güç, kamuoyu tarafından gereği gibi kontrol edilememesi nedeniyle de politikacı ve bürokratın çıkar aracı haline dönmüştür. Öte yandan bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak siyasi ve idari yapı aşırı ölçüde merkezileşmiş ve geleneksel demokratik yöntemlerle kontrolü güçleşmiştir. Bu durum da yozlaşmanın bir başka sebebini oluşturmuştur.

Bu satırların yazarının da aralarında bulunduğu bir grup sosyal bilimci, yozlaşmanın ana nedeni olarak devlet yapısındaki bu değişmeyi görmüş ve yozlaşmanın önlenmesini sağlayacak çareleri de bu yapının değiştirilmesinde aramıştır. Bunların başında siyasi iktidarın ekonomik yaşama müdahalesinin sınırlandırılması, bunun için de gerekirse anayasal bazı kuralların getirilmesi, özelleştirme yolu ile devletin "minimal devlet" konumuna dönüştürülmesi, devlet bütçesinin denk olmasını sağlayacak önlemlerin alınması, personel atamalarının ciddi standart ve yöntemlere kavuşturulması gibi önlemler gelir. (Savaş, 1994, 1997/A)

Bu önlemlerin gerekli ve yararlı olduğunda kuşku yoktur. Nitekim tebliğimizin sonunda yapacağımız önerilerin başında yine bu kurumsal öneriye yer verilecektir. Ancak biz bu tebliğimizde konunun bir başka yönüne ağırlık vermek çabasında olacağız. Bilindiği gibi devlet soyut bir kavram olup, siyasi ve idari gücü kullanan kişilerin davranışları ile şekillenir. Dolayısıyla devletin işleyişi ve bu işleyiş içinde bir takım yasadışı faaliyetlerin bulunması, doğrudan doğruya devleti temsil eden ve devlet adına görev yapan kişilerin davranışlarından kaynaklanır. Bu nedenle devletteki yozlaşmayı incelemek ve önlemek için yukarıda kısaca açıkladığımız kurumsal yaklaşım yanında ve belki de ondan önce "kişi davranışları"nı incelemek gerekir. Kişiler devlet adına davranırken ve devlet otoritesini kullanırken nasıl davranırlar? Devlet adına görev yaparken kişisel çıkarlarını niçin ve nasıl gözetirler? Yasadışı bu gibi davranışlar nasıl önlenebilir? Kısacası, bireyin duygu ve davranışları nasıl şekillenir, bu duygu ve davranışların belli ahlaki normlar içinde kalması nasıl sağlanabilir? Bu tebliğimizde cevap arayaca-

ğımız konular bunlar olacaktır.

Böyle bir açıklamanın çeşitli bilim alanlarının ortak konusu olduğu açıktır. Başta ahlak ilmi olmak üzere, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset ilmi, ahlak ilmi, felsefe, antropoloji ve tarih, insan davranışını belirleyen etkenlerin neler olduğu konusunda söylenecek çok şeyi olan bilim dallarıdır. Bu satırların yazarı bir iktisat öğrencisidir ve bu nedenle konuya iktisat ilminin çerçevesi içinde bakılacaktır.

İktisatta insan davranışlarını belirleyen etkenlerin önemli bir rolü vardır. Çünkü iktisadın temel amacı, diğer ilimlerde de olduğu gibi, "geleceği tahmin etmek"tir. İnsan davranışlarını belirleyen etkenlerin neler olduğunu bilmeden veya bu etkenlerin neler olduğu ile ilgili bazı varsayımlara başvurmadan, ekonomik olayların bugünden yarına nasıl bir seyir izleyeceğini, bugün alınan kararların kısa ve/veya uzun dönemde ne gibi sonuçlar ortaya koyacağını kestirmek mümkün olmaz. Geleceğin neler getireceğini kestirmek mümkün olmayınca da bugünün davranışlarını nasıl şekillendirmek gerektiği bilinemez. Bugün ile gelecek arasındaki bu karşılıklı etkileşim, insan davranışlarını belirleyen etkenleri bilmeyi, eğer kesin bir bilme sözkonusu değilse, bu etkenleri tahmin etmeyi gerektirir.

Özetle belirtmek gerekirse; iktisat doğrudan doğruya insan davranışları ile ilgilenen bilimlerden biridir. Dolayısıyla insan davranışlarını belirleyen etkenlerin neler olduğu iktisat için özel bir önem taşır. Bu önem nedeniyledir ki iktisat, bir ilim olarak ortaya çıktığı günden beri insan davranışlarını belirleyen etkenlere özel bir önem vermiştir.

Günümüz ortodoks iktisadının neoklasik teori adı verilen ve büyük ölçüde birey davranışlarının ekonomik analizi ile ilgili dalı, insan davranışları konusunda birbirini tamamlayan iki varsayıma dayanır. Bunlardan birincisi, insan davranışlarına egemen olan, onlara yön veren etkenin "kişisel çıkar" içgüdüğü olduğu varsayımdır. Buna göre kişiler, ister üretici ister tüketici olsun, daima kişisel çıkarını gözetecek ve bir ekonomik davranıştan elde edeceği ekonomik yararı (faydayı veya kârı) maksimize edecektir. Bir başka tanımla kişi belli bir faydaya en az zahmetle, belli bir kâra da en az masrafla ulaşmayı amaçlayacaktır.

Neoklasik iktisat teorisinin insan davranışları ile ilgili bir diğer varsayımı "rasyo-nellik" varsayımdır. Bir başka deyişle insanlar akıl ve mantık kurallarına göre davranırlar. "Homo Economicus" (ekonomik insan) kavramında somutlaşan bir varsayım ile kişisel çıkar içgüdüğü arasında sıkı bir ilişki vardır. Aşağıda inceleneceği üzere rasyo-nellik kavramının çeşitli tanımlarından bir tanesi kişisel çıkar içgüdüğüyle yapılan davranışları kapsar.

Bu kavramları, aralarındaki ilişkiyi ve yozlaşma olgusunun analizinde nasıl yorumlanacaklarını daha sonraya bırakarak, iktisat teorisinin konumuz yönünden önem taşıyan bir başka özelliğine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Yozlaşma, ister kurumsal yönden isterse birey davranışı yönünden incelenirse, bir ahlak sorunudur. Ortodoks iktisat teorisi ise, hem neoklasik iktisat teorisi hem de makro iktisat ve onun içinde yer alan çeşitli düşünce okulları kendini "amoral" (ahlak üstü, ahlakla ilgili olmayan) bir bilim olarak tanımlar. Bununla kestdilen şey, iktisat teorisinin ekonomik olayların analizinde sadece "sebepler-sonuç bağılılığı" üzerinde durduğu, bireylerin ahlaki değer yargıları ile ve davranışlarının ahlaki yönleri ile ilgilenmediğidir. Bu nedenle bir ikti-

satıcının iktisat ilminin genel kuralları içinde, bireysel davranışların ahlaki olup olmadığı, ahlaki değilse nasıl ahlaki hale getirileceği ile doğrudan doğruya bir ilgisi yoktur.

Ancak insanın ekonomik davranışlarını belli amaçlara ulaşmayı mümkün kılacak şekilde düzenlemek söz konusu ise (örneğin yeni bir idari örgütlenmeye gidilmesi veya yeni bir yasa çıkarılması gibi) yapılacak düzenlemenin nasıl olması gerektiğini belirtmek de iktisadın ve iktisatçının görevidir. Çünkü yapılacak düzenlemenin *etkinliği*, yani hedeflenen amaca ulaşmadaki başarı derecesi, bu düzenlemenin insan davranışlarını belirleyen etkenlere uygunluğu ölçüsünde artar.

Bu nedenle iktisatçı, kendini ahlaki ilkeler ile ilgili saymayan bir bilim dalının öğrencisi olamkla birlikte, eğer insan davranışlarının belli amaçlara yöneltmesi gereği doğarsa alınacak önlemlerin niteliğinin ne olması gerektiğini söylemek gücüne sahiptir. Tebliğimizin son konusunu oluşturan ve yozlaşmayı önleyici, en azından, azaltıcı önlemler konusundaki öneriler neoklasik iktisat teorisinin temel kavramları olan kişisel çıkar içgüdüsü ve rasyonellik kavramlarının analizine ve karşılıklı ilişkisine dayanmıştır; ve bu konuda yapılan bir ilk deneme niteliğindedir.

Nitekim son yıllarda öncülüğünü yargıç Posner'in yaptığı ve Coase teoremine dayanan "Hukuğun İktisadi Analizi" adlı yeni bir bilim dalı hukuğun bütün dallarında mevcut ilkelerin, neoklasik iktisat teorisinin insan davranışı ile ilgili temel varsayımlarına göre, yani kişisel çıkar ve rasyonellik ilkelerine göre, düzenlenmesi gerektiğini öne sürmüş ve büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. (Posner, 1986; Cooter-Ulen, 1986 s.10'dan)

Kişisel Çıkar İçgüdüsü

İncelememize iktisadın temel varsayımlarından biri olan "kişisel çıkar" (self-interest) içgüdüsünün nasıl ortaya çıktığı, ne anlam taşıdığı ve iktisadın temel ilkelerinden biri haline nasıl geldiği konusunu ele alarak başlamak yerinde olacaktır.

İnsan davranışlarını, "kişisel çıkar" içgüdüsünün yönlendirdiğini öne süren görüş, insan düşüncesinin yarattığı en eski ürünlerden biridir. Bu kavramın geçirdiği tarihsel gelişimi incelemek konumuz yönünden gerekli değildir. (Ayrıntılı tarihçe için bkz.: Savaş, 1997/b, s.260 ve devamı.) Tebliğin temel amacı açısından ve özellikle yozlaşmayı önleyici önlemlerin belirlenmesi yönünden üç iktisatçının görüşlerini kısaca ele almak yeterli olacaktır. Bunlar Adam Smith (1723–1790), Jeremy Bentham (1748–1831) ve John Stuart Mill'dir (1806–1873).

Kişisel çıkar dürtüsünün iktisat teorisine köklü ve kalıcı bir biçimde girişi Adam Smith'in ünlü eseri olan ve kısaca *Ulusların Zenginliği* diye anılan kitabıyla olmuştur. Ancak önemle belirtelim ki bu kavramın "Görünmez El" (Invisible Hand) kavramı ile birleştirilip ayrıntılı bir biçimde açıklanması ise Smith'in bir başka önemli fakat ilki kadar tanınmamış kitabı *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde gerçekleşmiştir.

Smith *Ulusların Zenginliği*'nde kişisel çıkar dürtüsünü literatürde çok sık aktarılan şu sözleriyle açıklamıştır:

"Akşam yemeğimizi; kasabın, biracının ve fırıncının, iyiliksever olduklarından dolayı değil, fakat kendi çıkarlarını düşündüklerinden dolayı, hazır buluyoruz. Kendimizi onların insaniyetine değil fakat kendilerini sevmelerine bırakıyoruz ve kendi ihtiyaçlarımızdan değil, fakat onların çıkarlarından söz e-

diyoruz." (Smith, 1973, s.13)

Smith'e göre kişisel çıkar peşinde koşma, her kişinin ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirme isteğinden kaynaklanıyor ve ana rahminden mezara kadar insan yaşamının her alanında kendini gösteriyordu. Ancak Smith'in en önemli düşüncesi ve bizce liberalizmin temel taşı oluşturan ilkesi kişisel çıkar peşinde koşan insanların "hiç istemeden ve hiç farkında olmadan" toplumun refahını da artıracaklarını öne sürmüş olmasıdır. Smith "Görünmez El" adını verdiği bu kavramı Ulusların Zenginliği'nde sadece bir defa ve ithal sınırlamaları ile kapital birikimi konusunu açıklarken kullanmıştır:

"Fert genellikle, ne toplumsal çıkarı teşvik etmeye niyetlenir ve ne de onu ne kadar teşvik ettiğini bilir. Yurtiçi sanayisini yabancı sanayiye karşı desteklemekle fert, sadece, kendi güvenliğini gözetir; ve sanayi üretimini en çoğa çıkaracak (maksimize edecek) şekilde yönetirken de sadece kendi kazancını düşünür ve fert bu durumda, diğer durumlarda olduğu gibi, bir *Görünmez El* tarafından, tasarıları içinde yer almayan bir amacı teşvik etmiş olur." (Smith, 1937, s.456, vurgulama bizim)

Adam Smith "Görünmez El" kavramının içeriğini ve toplumsal görevini Ahlaki Duygular Teorisi adlı eserinde geniş biçimde açıklamaya çalışır.

Heilbroner tarafından bir "şaheser" olarak nitelendirilen (Heilbroner, 1986, s.57) bu kitabıyla Smith, bireylerin ahlaki yargılarını nasıl oluşturduklarını, "fazilet" ve "günah" kurallarını nasıl tanımladıklarını açıklamaya yönelmiştir. Kitapta ele alınan konuların eksenini, Smith'in "Görünmez El" adını verdiği kavram olup, Smith bu kavramı "Tanrının insan faaliyetlerine yaptığı gizli müdahale" olarak tanımlanmıştır. İktisatçılar "Görünmez El"den genellikle serbest piyasa mekanizmasının kendi kendine düzenli bir biçimde işleyişini anlar. Oysa ki Smith'in teorisinde Görünmez El, bu düzenleme görevinin ötesinde çok daha önemli bir göreve sahiptir. Smith'e göre Görünmez El olmazsa ne ahlaktan ne de toplumsal düzenden söz etmek mümkün olur. Ayrıca "toplumsal düzenin istikrarı ve sahip olduğu hiyerarşik yapı", Görünmez El sayesinde sağlanır.

Ahlaki Duygular Teorisi'nin cevap aradığı ilk soru, kendi çıkarını gözetken bireylerin nasıl olup da egoizmden sıyrılıp bazı ahlaki ilkeler oluşturabildikleridir. Smith, kitabının başında bu soruya şu cevabı verir:

"İnsan ne kadar egoist olursa olsun, doğasında mevcut bazı ilkeler onu başkalarının mutluluğu ile de ilgilendirir ve başkalarının mutluluğunu görmekten, kendine hiçbir çıkar elde etmese de, mutlu olur." (Smith, 1790; Heilbroner, 1986, s.65'den)

Bu sözler, ünlü "sempati ilkesi"nin (sympathy principle) ifadesi olup, Smith'in ahlak teorisinin temelini oluşturur. Smith'e göre sempati tek "orijinal tutku" olup ahlaki kuralların ana kaynağıdır. Çünkü sempati çevremizdeki insanların davranışlarını onaylayıp onaylamadığımızı gösteren bir kriter rolü görür.

Smith "sempati" ve "onay" ilkelerini (sempati zımni bir onaya dayandığı için sadece "sempati ilkesi"nden söz etmek daha doğru olacaksa da yozlaşma konusunun incelenmesinde ayrı bir öneme sahip olduğu için biz burada sempati ve onayı birbirinden ayrı ele almayı tercih ettik.) hem birey davranışlarında ahlaki duyguların oynadığı önemli rolü ve hem de toplum düzeninin istikrarının böyle bir tutumla sağlanacağını açıklamak için kullanılmıştır.

Smith'in sempati anlayışı "dinamik" bir yaklaşımı yansıtır. Bir başka deyişle değişen koşullar, sempati duyulan veya duyulmayan davranışları da değiştirir. Smith'e göre bir toplumda bireyler geleneksel ahlak kuralları ile sınırlı değildir. Aksine her birey yeteneklerine ve tutkularına göre davranmakta serbesttir. Bu nedenle Smith "ahlaki duyguların insanlara verilmediğini fakat insanlar tarafından yaratıldığını" söyler. Akla gelen soru ise şudur: Bu durumda toplum anarşiye ve bir ahlak kaosuna sürüklenmez mi? Bu soruya Smith "Hayır" diye cevap verir; çünkü, kaçınılması mümkün olmayan sempati ilkesi, kişileri toplumun onayını elde edecek şekilde davranmaya zorlayacaktır. Bu durumda bireyin, yeni koşullar yeni sempati biçimleri oluşturmuş olsa dahi, diğer bireylerce onaylanacak davranışlar dışına çıkması mümkün olmaz. Bu durum sadece birey davranışının günü "ahlaki normları"na uygun olmasını sağlamakla kalmaz, bu durumun bir sonucu olarak toplumda istikrar ve güven de sağlar.

Kişisel Çıkar – Görünmez El İlişkisi

Sempati ilkesi ile Görünmez El arasındaki ilişkinin açıklanması, kanımızca, *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin en orijinal ve önemli katkısını oluşturur. Smith'e göre insan, doğası gereği, davranışlarının ne gibi sonuçlar yaratacağını, çok sınırlı bir alan dışında, önceden kestiremez. Öyleyse kişi nasıl bir davranışta bulunması gerektiğini nasıl bilecektir? İnsana görev duygusu ve vicdan gibi üstün ahlaki değerlerin Tanrı tarafından verildiğini savunan Smith, bu soruya da aynı yaklaşımla cevap vermiştir. Ona göre Tanrı, dünyayı yaratırken insana "akıldan daha güvenilir bir rehber" vermiştir. Bu da insanın "ihtiras"larıdır (passion). İhtirasların insan davranışlarını yönlendirici etkisi ve bu yönlendirmenin ortaya koyduğu sonuçlar "Görünmez El"i yaratır.

Smith'in sözleriyle, Görünmez El, "Doğanın Yaratıcısı" tarafından insana verilen ve insan aklının zayıflığına rağmen insanın Tanrı'nın istediği gibi bir yaşama ulaşmasını mümkün kılacak araçları ifade eder. Bu araçlar, Tanrı'nın insanın içine yerleştirdiği güçlü içgüdüler ve dürtülerdir. İnsanlar bu içgüdü ve dürtülere, onların uzun dönemli toplumsal amaçlarının ne olduğunu bilmeden uymak zorundadırlar. Böylece acil isteklerimizin karşılanması için giriştiğimiz hareketler bizi "amaçlamadığımız ve farkında olmadığımız" sonuçlara yönlendirir.

Fakir adamın çocuğunun zengininin sahip olduğu olanaklardan nasıl etkilendiğini ve servet sahibi olma büyümesine nasıl kapıldığını anlatan Smith, Görünmez El'in oynadığı önemli rolü açıklar. Fakirin zengin olma hırısının insan doğasından kaynaklandığını belirttikten sonra "Doğanın bizi bu tür tutkularla donatması iyidir" der. Çünkü Doğanın Yaratıcısı, bizi zenginliğin büyümesine kaptırmakla, insanüstü gayretlere yönelmemizi sağlamıştır. Para kazanma duygusu ile koşuştururken "toprağı sürer, evler yapar, şehirler ve devletler kurar, bütün bilimlerde ve sanatlarda yenilikler ve ilerlemeler sağlar..., ilkel ormanları hoş ve verimli ovalar haline dönüştürürüz." (Smith, 1790; Heilbroner, 1986, s.119–123)

Sadece kişisel çıkar için girişilen bu açgözlü davranışlar sonunda, zenginlik yaratan ve herkesin yararına olan toplumsal bir sonuç ortaya çıkar. Bu Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde savunduğu Görünmez El'in ekonomik yaşamdaki önemini gösterir.

Bentham ve "Utilitarianism"

"Kişisel Çıkar", "Görünmez El" ve "Özgür Birey" üçlüsünün gelişim sürecindeki ikinci aşama Faydacılık Doktrini'nin (Utilitarianism) kurucusu olan Jeremy Bentham'dır.

Eski Yunan felsefelerinden biri olan Hedonizm'den kaynaklanan ve "zevk (haz) psikolojisi" (hedonistic psychology) adı verilen bir temele dayanan Bentham, Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin son baskısı ile hemen aynı yıllarda (1789) yayınlanan *Ahlak ve Yasama Yasalarına Giriş (Introduction to the Principles of Morals and Legislation)* adlı kitabında, "Doğa, insanı, iki bağımsız efendinin, acının ve zevkin yönetimi altına koymuştur" dedikten sonra bu iki efendinin, yanlışı ve doğruyu ve sebep-sonuç bağıllığını gösterecek tek ölçüt olduğunu savunmuştur:

"Doğa insanlığı iki bağımsız efendinin yönetimi altına koymuştur: ACI ve ZEVK. Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı sadece bunlar gösterir. Bir taraftan doğru ve yanlıştın ölçütü, diğer taraftan da sebep ve sonuç bağıllığı onların tahtına bağlanmıştır." (Bentham, 1970, s.1; Harris, 1980, s.37'den)

Bentham'a göre bir davranışın doğru ve yerinde bir davranış olması ancak "faydalı" olması koşuluna bağlıdır. "Fayda ilkesi" (utility principle) adını verdiği bu ilkeyi de şu sözlerle açıklamıştır:

"Fayda ilkesi ile kastedilen, her hareketin, söz konusu tarafın mutluluğunu artırıp azaltmasına göre, veya başka bir deyişle, mutluluğunu teşvik edip etmemesine göre onaylanıp onaylanmayacağı ilkesidir." (Bentham 1970, s.2; Harris, 1980, s.37-7'den)

Faydanın ölçülmesinin mümkün olduğunu öne süren Bentham'a göre hem birey davranışlarının ve hem de devlet faaliyetinin yanlış veya doğru olduğunun temel bir ölçütü vardır. "Temel Kural" adını verdiği bu ölçütü şöyle açıklamıştır:

"Yanlış veya doğrunun ölçüsü, en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğudur."

"Zevk matematiği" (felicific calculus) diye adlandırılan bu düşüncelerden hareket eden Bentham "faydacı ahlak" (utilitarian moral) ve "faydacı devlet" (utilitarian state) kavramlarını yaratmıştır. İnsan davranışlarının sadece zevk ve acı ile yönlendiriliyor olması, hem bireysel davranışlarda ve hem de devlet faaliyetinde "fayda prensibi"nin (utility principle) dikkate alınmasını gerektirir. Ferde fayda sağlayan faaliyet "iyi" ve "mutluluk yaratıcı", acı veren faaliyet ise "istenmez" (kötü) ve "üzüntü verici"dir.

Bentham'a göre toplum hayali bir varlıktır ve ortak çıkar ancak bireysel çıkarın bilinmesiyle belirlenebilir. Çünkü toplum çıkarı denilen şey, "onu oluşturan bireylerin çıkarının toplamından meydana gelir". Ona göre devlet, zora dayanarak kurulmuş ve alışkanlıklarla devam ettirilmiştir. Bentham'ın bu görüşleri "bireycilik" (individualism) ve liberalizmin temellerini oluşturmuştur.

Ferdin çıkarından başka gerçek çıkar olmadığını ve bunu da fertten başka hiç kimsenin bilemeyeceğini söyleyen Bentham, ulusal zenginliğin ve mutluluğun artması için "devletin hiçbir şey yapmaması ve sadece susması gerektiği"ni iddia etmiştir.

Smith'in kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bireyin, onay ve sempati ile sınırlanması gerekeceğini düşünmesine karşılık Bentham, yukarıda kısaca belirttiğimiz devlet ile ilgili görüşleri ile tezat teşkil edecek bir tavır takınmış ve kişisel çıkar peşinde ko-

şan kişilerin davranışlarına yasal yönden müdahale etmeyi ve bir ceza tehdidi getirmeyi savunmuştur. Ancak bu yasalar bireylerin kişisel çıkarlarını izleyen doğal davranışlarına ters düşmemeliydi. Doğal biçimde davranan insanlar, öyle bir kural ve yaptırımlar sistemi içine yerleştirilmeliydi ki, kendi doğal davranışlarını takip ederek, hem kendilerini tatmin etsinler ve hem de "en büyük mutluluğu" yaratabilsinler. Bu nedenle Bentham, insanlığa yapılacak en büyük yardımın "iyi yasalar" yapmak olduğunu söylemiştir. İyi yasa yapmak için de iki ilkeye sadık kalmak gerekecekti. Birinci ilke "en çok sayıda insana en büyük faydayı sağlamak", ikinci ilke de "psikolojik hedonizm"e yani insanların zevke koşup acıdan kaçtıklarını söyleyen teoriye uygun davranmaktır. (Bentham'ın hukuk felsefesindeki yeri ve önemi için bkz. Güriz, 1992, s.255–286.)

J. S. Mill ve Aydınlatılmış Kişisel Çıkar

Üzerinde durduğumuz üçüncü aşamayı John Stuart Mill temsil etmektedir. Mill, hem Bentham'ın "ispatın mantığı" (rationale of evidence) adlı beş ciltlik kitabını yayınlamış ve hem de onunla birlikte "radikal filozoflar" adı verilen grupta yer almış olmasına rağmen Bentham'ın bazı görüşlerine karşı çıkmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Savaş, 1997/b, s.441 ve devamı.) Özellikle Bentham'ın insan davranışının sadece kişisel çıkar tarafından yönlendirildiği yolundaki görüşünü reddetmiş, Smith'in vurguladığı sempati ve iyilikseverlik (altruizm) gibi insancıl davranışlara yer vermediği için onu eleştirmiştir. Aynı zamanda faydacı teoride zevkler arasında bir derecelendirme yapılmamış olmasını, kişisel zevklerin birbirinden farklı olabileceğine yer verilmemesini eleştirmiştir. "Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa tatmin edilmemiş bir insan olmak daha iyidir" demek suretiyle zevk ve mutluluğun izafi (görelî) olduğunu belirtmiştir.

Ancak Mill'in bu eleştirileri faydacı teorinin reddedilmesinden çok bu teorinin ıslah edilmesine yöneliktir. Çünkü Mill de bir "hedonist", yani kişi davranışında zevklerin ve duyguların önemli olduğunu savunan bir düşünürdü ve davranışın ahlaki niteliğinin insanın mutluluğuna olan katkısı ile ölçülmesi gerektiğini düşünüyordu.

Faydacı teoriye Mill'in yaptığı katkı "aydınlatılmış kişisel çıkar" (enlightened self-interest) diye adlandırılan katkıdır. Gerçek yaşamda kişiler zevkler arasında bir tercih sıralaması yapabilir, uzun dönemde daha çok zevk elde etmek için bugünkü zevkenden vazgeçebilir veya elindekileri kaybetmemek için, bazı kişi veya gruplara bazı ödünler verip kendi zevkenden fedakarlıkta bulunabilir. İşte Mill bu gibi durumları incelemeye yönelmiştir. Bunun için de "fayda" kavramını yeniden tanımlamış, objektif bazı kriterlere göre zevkleri sınıflandırmaya ve aralarındaki nitelik farklarını belirlemeye çalışmıştır. Buna göre bazı zevkler sahip oldukları nitelik nedeniyle diğerlerinden üstündür. Bazıları az sayıda kişi için zevk kaynağı olabilir, bazıları ise çok sayıda insana fayda verebilir. Zevkleri bu şekilde sınıflandırma söz konusu olunca karşımıza kaçınılmaz bir sorun çıkar: Zevkleri, arzu edilebilirlik sıralamasına kim tabi tutacaktır? Bir "diktatör" mü, bir "filozof-kral" mı? Yoksa bireylerin kendi başlarına doğru tercihte bulunabileceklerini mi varsayacağız?

Bu önemli soruya Mill ve diğer faydacı düşünürler, "bireyin doğru tercihte bulunacağı" şeklinde cevap vermişlerse de, bütün ümitlerini *bireyin eğitime* ve toplumun orta sınıfını oluşturan kimselerin, hırslarını kontrol altında tutmayı başaracak *akıl ve basiret* sahibi olmalarına bağlamıştır. "Aydınlatılmış kişisel çıkar" kavramı, kişisel çı-

kar dürtüsü ile hareket eden bireyin davranışlarının ancak eğitim sayesinde diğer kişilerin onay ve sempatisini kazanacağını öne sürer (Macridis, 1986, s.32).

Buraya kadar anlatılanları ve Smith, Bentham ile Mill'in görüşlerini özetlemek gerekirse şunu söyleyebiliriz: İnsanlar kişisel çıkar içgüdüsü ile hareket ederler. Kişisel çıkar içgüdüsü ile hareket eden insanlardan oluşan bir toplumda, anarşinin değil, düzen ve istikrarın egemen olması ise, kişisel çıkar dürtüsü ile hareket eden insanların bu davranışlarının, bir taraftan kontrol altında tutulmasından (bu kontrol Smith'de sempati, Bentham'da yasa, Mill'de ise eğitim ile sağlanır), diğer taraftan toplumun tümünün, bireyler farkında olmasa da, zenginliğini artırmasından kaynaklanmasından kaynaklanır. Bu umulan olumlu sonucun ortaya çıkması ise, bireyin karar ve davranışlarında özgür olmasına bağlıdır. Liberalizmin benimsediği ve savunduğu insan davranışı ve insanlar arası karşılıklı ilişkiler, bu ilkelerden kaynaklanır.

Burada özenle altı çizilmesi gereken bir nokta vardır. Bu da "kişisel çıkar içgüdüsü" ile bütün insanlık tarihi boyunca, her türlü düşünce tarafından horlanan ve eleştirilen "açgözlülük" (avarice) kavramının birbirinden ayrı kavramlar olduğudur. Kişisel çıkar içgüdüsü insanın her türlü davranışını etkilediği halde, açgözlülük sadece "daha çok zenginlik" elde etme dürtüsüdür. Kişisel çıkar içgüdüsü insan yaşamının her alanında, ekonomide, siyasette, eğitimde ve sanatta "ideal"e ulaşma istek ve çabasını yansıtır. Bu nedendir ki basit bir "açgözlü davranış" (tamah veya hırs kavramları da eşanlamlıdır) olmayıp, "rasyonel" bir davranışı temsil eder. Kişisel çıkar dürtüsüne verilen bu anlam, bizi "rasyonellik" kavramını incelemeye götürür. Aşağıdaki bölümde kısaca bu incelemeyi yapacağız.

Rasyonellik ve Kişisel Çıkar İçgüdüsü

Kişisel çıkar içgüdüsünün yukarıda belirttiğimiz niteliği kabul edilince, rasyonellik ile arasındaki ilişkiyi ortaya koymak çok kolay olacaktır, çünkü aşağıda belirtildiği üzere kişisel çıkar dürtüsü ile rasyonellik tanımı arasında çok sıkı bir ilişki vardır.

Konu ile ilgili literatürde, rasyonellik iki şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar "tutarlılık" (consistency) tanımı ile "kişisel çıkar" tanımıdır. Tutarlılık tanımına göre, rasyonellik çeşitli alt kümelerden yapılacak bir tercihin birbiriyle tutarlı olması demektir; bir başka deyişle "x ve y elemanlarına sahip çeşitli alt kümelerin hepsinde ve daima x'in y'ye tercih edilmesi hali"dir (Sen, 1987/a, s.69; Sen, 1987/b, s.15 ve devamı). Bu tanımı günlük yaşama uygularsak, rasyonellik, "belli koşullarda hep aynı davranışın tekrarlanmasını" gerektirir.

Rasyonelliğin ikinci tanımı ise doğrudan doğruya, kişisel çıkar içgüdüsüne dayanır ve rasyonel davranışı, "kişisel çıkar optimizasyonu" olarak tanımlar. Sen'in belirttiği gibi, insan davranışını belirleyen başka etkenlerden söz etmek mümkün olsa dahi, "acımasız bir şekilde, kendi çıkarını gözetken 'ekonomik adam' varsayımı iktisatta çok uzun süreden beri insan davranışını belirleyen bir rol oynamıştır" (Sen, 1987/a, s.69).

Neoklasik iktisadın temel konularını oluşturan "fayda maksimizasyonu" (tüketici dengesi) ve "kâr maksimizasyonu" (üretici dengesi) rasyonel bireyin ulaşmayı amaçladığı "ideal durum"ları gösterir. Bu ideal durumlara ulaşılması, ancak bireylerin kişisel çıkar dürtüsü ile hareket etmeleri halinde mümkündür. Çünkü ancak bu dürtü ile hareket eden bireyler arasında "iş bölümü", "rekabet" ve gönüllü mübadele" mümkün olur.

Bu konuya son vermeden önce bir noktayı belirtmek gerekiyor. Kişisel çıkar dürtüsüne dayalı rasyonellik kavramı, çok çeşitli yönlerden eleştirilmiş olmasına rağmen iktisadın neoklasik iktisat adı verilen ve bugünkü ders kitaplarında "fiyat teorisi" diye adlandırılan bölümünde temel yaklaşımı oluşturur. Keynesyen iktisat ile moneterismin bu yaklaşım ile ilgisi ya hiç yoktur veya çok zayıftır (Arrow, 1987, s.70). Son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan ve "rasyonel beklentiler hipotezi"ne dayalı "yeni klasik iktisat" (new classical economics) teorisi "fertil optimize eder" ve "piyasalar dengeye getirir" ilkelerini makro iktisada uygulama gayreti içindedir. Yeni klasik iktisadın yaygınlık kazanması halinde kişisel çıkar dürtüsüne dayalı rasyonellik kavramı hem fiyat teorisinin ve hem de milli gelir teorisinin 8eğer birey davranışlarından soyutlanmış böyle bir teori varlığını sürdürebilirse) temel varsayım haline gelecektir.

Rasyonellik Yaklaşımının Eleştirisi

Yukarıda açıklanan rasyonel yaklaşıma çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı rasyonellik için öngörülen koşulların, gerçek dünyada bireyler tarafından yerine getirilmesinin mümkün olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır. Homo economicus kavramında şekillenen ve bireyin, ilgilendiği konu ile ilgili tüm enformasyona (information) sahip olduğu ve bütün alternatifleri inceleyip değerlendirdiği varsayımı gerçekçi değildir. Kişiler bir konu ile ilgili tüm enformasyona her zaman sahip olamayacakları gibi, elde ettikleri bilgileri de her zaman mantık kurallarına uygun biçimde değerlendiremeyebilirler.

Rasyonellik yaklaşımına yöneltilen eleştirilerin diğeri bir kısmı da bu yaklaşımın, sadece kişisel çıkar dürtüsünü insan davranışını etkileyen tek etken olarak ele almasına yöneltilmiştir. Bu görüşe göre insan davranışını etkileyen sayısız etken vardır ve bu etkenlerin bir kısmı, örneğin elcilik (altruizm), ihtiyaç içindeki kimselere sadaka verme ve yardım etme gibi, kişisel-çıkara motifine aykırı etkenlerdir. Dolayısıyla rasyonel davranışın sadece kişisel çıkar duygusuna dayandırılması gerçekçi değildir. (Bu eleştiri için bkz. Etzioni, 1988.)

Birinci grup eleştirinin, yani kişilerin karar vermek için gerekli tüm enformasyonu toplayamayacakları ve mantıksal biçimde değerlendiremeyecekleri eleştirisi tam rasyonellik yerine "sınırlı rasyonellik" (bounded rationality) kavramının öne sürülmesine neden olmuştur. (Bazen bu yaklaşıma "eksik rasyonellik / imperfect rationality" adı da verilmektedir.) Ancak böyle bir rasyonellik anlayışı da esas itibarıyla, kişisel çıkar – rasyonellik ilişkisini reddetmemiştir.

Bireylerin kişisel çıkar dürtüsü yanında toplumda saygınlık kazanmak gibi manevi hazlar elde etmek veya diğeri insanları mutlu etmek gibi elcil motiflerin de dikkate alınması halinde rasyonel davranışın kapsam ve amacı genişler. Dolayısıyla bu gibi etkenlerin de dikkate alınmasını savunanlar rasyonellik kriterlerinin genişletilmesini isterler. Bu tür bir yaklaşım da "genişletilmiş rasyonellik" (extended rationality) olarak adlandırılır.

Bu tartışmalar, rasyonellik ile ilgili literatürde geniş bir yer tutar. Neoklasik iktisat teorisinin, kişisel çıkara dayalı rasyonellik kavramını savunanlar, bu eleştirilere hak vermekte birlikte, kişisel çıkar kavramının kapsamının çok geniş olduğunu, diğeri etkenlerin de bu kavram içinde düşünölebileceğini öne sürmektedir. Örneğin başkaları-

nın fayda ve mutluluğuna önem veren elcil (alturist) bir yaklaşımın da, özünde o kişilerin sempatisini ve güvenini kazanmak gibi, tamamen kişisel çıkar dürtüsüne dayalı bir davranış olduğunu savunan düşünürler de vardır (Hammond, 1975, s.115–132).

Birey Davranışı Üzerindeki Sınırlar ve Rasyonellik

Yukarıdaki açıklamalarımızda, rasyonelliğin, belli koşullar içinde bulunan bireyin "karar verme özgürlüğüne tam olarak sahip olduğu" bir durum için ele aldık ve bireyin, kişisel değerlendirmeleri dışında hiçbir sınırlamaya tabi olmadığını varsaydık. Böyle bir varsayım, hem yukarıda "kişisel çıkar – görünmez el" ilişkisi ile ilgili teorik açıklamalar yönünden ve hem de gerçek dünya koşulları yönünden gerçekçi değildir. Bireyler, davranışları ile ilgili kararları çeşitli sınırlamalar altında almak zorundadır.

İnsan davranışı üzerindeki bu sınırlamaları iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup sınırlamalara "bireyden kaynaklanan sınırlamalar" adını verebiliriz. Bu gibi sınırlamalar, büyük ölçüde Smith'in öne sürdüğü "sempati" ilkesinden kaynaklanır ve bireyin kendi düşünce ve inançlarına dönüşüp, davranışlarına yön veren "ahlaki ilkeler" halini alır. Mill'in büyük önem verdiği "eğitim" in, bu ilkelerin hem sayıca çoğalmasında ve hem de bağlayıcılıklarının artmasında etkin bir rolü vardır.

İkinci grup sınırlamalar ise Bentham'ın önemini vurguladığı türden sınırlamalar olup "kurumsal sınırlamalar" diye adlandırılabilir. Kurumsal sınırlandırmalar, birey davranışının diğer bireyler üzerinde olumsuz etkiler yapmasını engellemek amacıyla, bazı kurumlar tarafından getirilen sınırlar olup, bunların en önemlisi "yasalar"dır.

Bu iki grup sınırlamanın rasyonellik ilkesi ile ilişkisi birbirinden farklıdır. Bireyden kaynaklanan ve kısaca "ahlaki ilkeler" diye adlandıracağımız sınırlar, rasyonellik ilkesi ile uyum içindedir. Çünkü ikisinin de ana kaynağı bireyin kendi düşünce ve çıkar sistemidir. Bireyin benimsediği bir ilke onun rasyonellik sınırlarını da çizeceği için, ikisi arasında herhangi bir çatışma söz konusu olmayacaktır.

Durum yasalar için büyük ölçüde farklı olacaktır. Yasalar, belli davranışları, devletin zor kullanma gücüne dayanarak, sınırlayacak, hatta bazı hallerde tamamen imkansız kılacaktır. Bu nedenle "rasyonellik" ile "yasalara uyum" arasında devamlı bir "gerginlik" söz konusu olacaktır. Bu durum yasaların yapılış ve uygulanış biçiminin, toplumu oluşturan ve çeşitli çıkarları temsil eden birey tercihlerini yansıtmaması ölçüsünde daha da şiddetle kendini gösterecektir. Bentham'ın "iyi yasa" kavramını özenle neden vurguladığını, bu açıklamanın ışığında anlamak kolaydır.

Literatürde, yasalara uyum yönünden rasyonelliğin çeşitli tanımları yapılmışsa da (Hamlin, 1986, s.50–53) bu tanımların hiçbiri rasyonellikle yasaya uyum arasında bir çelişki olduğu gerçeğini gözardı edememiştir. Biz bu tartışmalara girmeksizin doğrudan iktisat teorisinde konunun nasıl ele alındığına değineceğiz.

Yukarıda ayrıntılı biçimde incelediğimiz ve kişisel çıkar dürtüsüne dayanan neoklasik iktisadın rasyonellik yaklaşımında bireyin yasa karşısında ne sorumluluğu ve ne de onlara uyma zorunluluğu vardır. Aksine yasa bireyin karar alma süreci üzerinde doğrudan hiçbir etkiye sahip değildir. Yasanın etkisi, dolaylı bir etki olup, bu da yasanın uygulanmaması halinde uygulanacak ceza tehditinin, birey davranışını "yasadışı" kılmasından ve böyle bir davranışın maliyetini artırmasından ibarettir (Hamlin, 1986, s.53). Dolayısıyla neoklasik iktisadın rasyonellik yaklaşımına uygun davranan bir bi-

rey, yasaya değil, getirdiği ceza tehditine önem verecektir. Böyle bir durumda da yasa, birey davranışını toplumca kabul edilebilir bir davranışa dönüştürecek bir sınırlama olmaktan çıkar ve alternatif davranış biçimlerinin maliyetlerini (dolayısıyla fiyatlarını) değiştiren bir unsur haline dönüşür.

Özetlemek gerekirse, altı çizilmesi gereken sonuç şudur: Neoklasik iktisadın rasyonelite anlayışı doğrudan doğruya kişisel çıkar dürtüsüne dayanır ve yasalar birey davranışlarının sınırları olarak değil, bireysel karar alma sürecinde, sadece, alternatif davranış biçimlerinin nisbi maliyetlerini (dolayısıyla fiyatlarını) etkileyen bir unsur olarak yer alır.

Yozlaşmanın İktisadi Analizi

Kendisini "amoral", yani "ahlaki değer yargıları ile ilgisiz" sayan bir bilim dalı, yozlaşmayı nasıl analiz eder ve önlenmesi için ne gibi çareler önerebilir?

Bu zor konunun incelenmesine önce yozlaşmanın, yani devlet parasını çalma (ihtilas), rüşvet alma (irtikap) ve adam kayırma (iltimas) gibi davranışların niteliğini ve taraflarını belirleyerek başlamak yararlı olacaktır.

Yozlaşma diye nitelendirilen herhangi bir davranış, her şeyden önce bir "değişim" (mübadele, exchange) işlemidir. Olayda bir alan (müşteri) bir de satan (kamu gücünü temsil eden kişi) vardır. Ancak değişim işlemi, piyasada meydana gelen değişim işleminden ayıran bazı özellikler vardır. Bunun başında *gizlilik* gelir. Gerçekleşen değişim, alan ile satan arasında hiç kimseye haber vermeden, gizli olarak yapılır. Dolayısıyla potansiyel alıcı ve satıcılar arasında herhangi bir rekabet söz konusu değildir. Rekabet olmayınca, değişimin sayısal büyüklüğü (piyasa benzetmesini sürdürürsek, oluşan fiyat) "karşılıklı monopol" (bilateral monopoly) piyasasında olduğu gibi belirsiz olup, tarafların pazarlık gücüne bağlı olarak şekillenecektir.

Sözkonusu değişim bir "gönüllü değişim"dir. Bir başka deyişle gizlilik ve fiyatın belirsizliği özelliklerine rağmen yozlaşmayı yaratan değişim, tıpkı bir piyasada olduğu gibi tarafların isteği ile gerçekleşen bir alışveriştir. Gerçi taraflardan birinin devlet gücünü temsil ettiği ve karşı tarafı bu güce dayanarak zorladığı düşünülebilirse de, karşı taraf istemezse, böyle bir işlem gerçekleşemez.

Bu gönüllü değişimde tarafların davranışı kişisel çıkar çıkar dürtüsü açısından benzerlik gösteriyorsa da, aslında durum böyle değildir. Alan taraf kişisel çıkar dürtüsüyle hareket etmekte ve rasyonel davranmaktadır. Çünkü alıcı, ödemeyi kabul ettiği fiyatın (yani devlet gücünü temsil eden kişiye sağladığı çıkar) karşılığında kendine sağlanacak faydadan (bir inşaat ruhsatı, teşvik tedbiri veya kredi gibi) az olduğu için böyle bir mübadeleye taraftar olmuştur. Devlet gücünü temsil eden bireyin davranışı "risk-yüklenen kişi" (risk-taker) davranışı olup rasyonellikten uzaktır. Yüklendiği risk "gizli" olan işlemin açığa çıkması riskidir. Böyle bir risk gerçekleştiğinde makamını kaybetmek, tazminat ödemek ve hatta hapse girmek tehlikesi vardır. Ancak neoklasik iktisatçı soğukkanlılığı ile şunu da eklemek zorundayız: eğer işlemin fiyatı bu riskleri de karşılayacak kadar yüksek tutulmuşsa, devlet gücünü temsil eden kişinin de rasyonel davranacağını söylemek gerekir.

Alan taraf ile satan tarafın davranışları arasındaki bir diğer fark da böyle bir işleme girişmekteki amaçları yönünden ortaya çıkar. Alan taraf, kişisel çıkar dürtüsünün kap-

sadığı bütün maddi ve manevi çıkarları (büyük kâr elde etmek, başarılı bir iş adamı olmak, yeni yatırımlar yapmak, toplumda saygınlık kazanmak vs. gibi) optimize etmek amacındadır. Onun için yapılan yolsuzluk, sorunu yasal yollardan çözmek mümkün olmuyorsa, kariyerinin bir gereğidir. Devlet gücünü temsil eden kişi için ise yolsuzluk bir açgözlülük davranışından ibaret olup, mesleki kariyerinin devamı için gerekli değildir. Bu bize kişisel çıkar dürtüsü ile açgözlülük arasında, yukarıda değindiğimiz, önemli farkı göstermektedir. İş adamı, davranışının, koşulları bilenler tarafından sempati ile karşılanacağını ümit edebilirse de, devlet temsilcisinin böyle bir beklentisi olmayacaktır.

Burada sorulması gereken soru şudur: Eğer bir yozlaşma oluşturan davranışlar taraflar arasında meydana gelen gizli ve gönüllü bir değişim ise, diğer fertleri neden ilgilendiriyor ve neden bir toplumsal sorun haline geliyor veya getiriliyor?

Bu soruya verilebilecek birinci cevap, yozlaşmanın, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatını artırmasıdır. Gerçekten de yozlaşmada alan taraf yozlaşmanın fiyatını (ödediği bedeli) ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa arz fiyatını yükseltmek suretiyle sağlar. Son günlerde IMF ve OECD gibi kuruluşların; ihracat, ithalat ve uluslararası ihalelerde yıllardan beri süre gelen yozlaşmayı birden sorun haline getirmesi, uluslararası ticarete şiddetli bir rekabetin ortaya çıkması nedeniyledir. Çünkü yozlaşmaya ödenen fiyatı, mal ve hizmet fiyatlarına yansıtacak gittikçe güçleşmekte ve bu nedenle uluslararası iş yapan firmaların kâr marjları azalmaktadır.

Yozlaşmanın toplumun dikkatini çekmesine neden olan bir başka yönü, bu tür ilişkilerin yarattığı fiili tekellerdir (monopoly). İşlemin gizliliği, satın alan tarafın bir süre sonra, ait olduğu üretim veya hizmet dalında monopol gücüne sahip olmasına yol açmakta, bu da monopolün bütün olumsuz yönlerinin (sınırlı üretim ve yüksek fiyat) doğmasına neden olmaktadır.

Normal düzeyinden daha yüksek fiyat ve monopol gücü, ulusal ve uluslararası ekonomide kaynakların optimal dağılımını da olumsuz yönde etkilemekte, yatırımların yönü ve miktarı, bu tür yozlaşmanın mümkün olduğu alanlara kaymaktadır.

Bu saydıklarımız ve bunlara eklenecek diğer sebepler (gelir dağılımının bozulması, bölgeler arası eşitsizliğin artması ve enflasyonist baskıların doğması gibi) yozlaşmayı, alan ve satanların dışında kalan bireyler için ciddi bir sorun haline getirmektedir.

Öyleyse, şimdi de, şu soruyu sormak gerekiyor: Yozlaşmayı önlemek için ne yapmak gerekir? Tebliğimizin başında belirttiğimiz gibi alınması gereken tedbirlerin en önemlisi devletin asli görevlerine (savunma, adalet ve polis hizmetleri) döndürülüp küçültülmesidir. Çünkü devleti temsil eden kişilere, bireylerin ekonomik davranışları ile ilgili izin, onay, mali yardım, teşvik, tahsis, kontrol ve benzeri takdiri yetkiler vermek, yozlaşmanın temel sebebini oluşturmaktadır. Devlet faaliyeti, asli görevlerle (savunma, polis, adalet) sınırlandırıldığında yozlaşmanın ana kaynağı kurutulmuş olacaktır.

Ana konumuz olan birey davranışları yönünden ise çözüm Smith, Bentham ve Mill tarafından yapılan önerilerin bir sentezinde bulunacaktır. Bireylerin onay ve sempatiyle serbestçe ortaya koymalarına imkan verecek önlemler alınmalıdır. Bunların başında gizliliği ortadan kaldıracak önlemlerin alınması gelir. Bunu için basın, radyo ve TV özgürlüğünün tam olarak sağlanması gerekir. Son skandalların ortaya çıkarılmasında yazılı ve görsel basının yaptığı büyük hizmet unutulmamalıdır. Gizliliği ortadan kaldı-

racak bir başka önlem, sözkonusu yasadışı değişimde satın alan tarafın, yolsuzluğu ihbarı halinde bu yasadışı değişime konu olan çıkarın güvence altına alınacağı yolunda bir yasal güvenceye kavuşturulması olabilir.

Özgürlük ile birlikte bireylerin eğitimi de ele alınmalıdır. İyi bir eğitim ile sadece eleştiren, soran ve sorgulayan bireyler değil aynı zamanda kendisine emanet edilen devlet gücünü yasal sınırlar içinde uygulayacak kamu görevlileri yetiştirilebilir.

Toplumsal düzenin sağlanmasında yasaların oynadığı önemli rol de unutulmamalıdır. Ancak yasalar, bireylerin özgür ve doğal davranışlarıyla uyum içinde olmalıdır. Bunun için de yasa koyucunun birey davranışlarını çok iyi analiz etmesi ve bu davranışlara aykırılığı en aza indirilmiş yasalar yapması gerekir.

Kaynaklar:

- Arrow, K.J.: "Economic Theory and the Hypothesis of Rationality". J. Eatwell ve diğerleri (ed.), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*; The Macmillan Press, Londra 1987 içinde, s.69-75.
- Cooter R., T. Ulen: *Law and Economics*; Scott, Foresman and Co., Illinois 1986.
- Eker, A. (ed.): *Politik Yozlaşma ve Şeffaf Yönetim Sempozyumu*; Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü; İzmir 1994.
- Etzioni, A.: *The Moral Dimension: Toward a New Economics*; The Free Press; New York 1988.
- Güriz, A.: *Hukuk Felsefesi*; A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını; Ankara 1992.
- Hamlin, A. P.: *Ethics, Economics and the State*; St. Martin's Press; New York 1986.
- Hammond, P.: "Charity: Altruism or Cooperative Egoism?"; E. S. Phelps (ed.), *Altruism, Morality and Economic Theory* içinde; Russel Sage Foundation; New York 1975.
- Harris, J. W.: *Legal Philosophies*; Butterworths; Londra 1980.
- Heilbroner, R. L.: *The Essential Adam Smith*; Oxford University Press; 1986.
- Macridis, R. C.: *Contemporary Political Ideologies*; Little, Brown and Co.; Boston 1986.
- Posner, R.: *The Economic Analysis of Law*; 1986 (3. baskı).
- Savaş, V. F.: "Politik Yozlaşma Sürecinde Refah Devletinden Minimal Devlete"; Eker A. (ed.) içinde, s.188-205; 1994.
- Savaş, V. F.: *İktisadın Tarihi*; Avciol Matbaası; İstanbul 1997/b.
- Savaş, V. F.: *Politik Yozlaşma ve Şeffaf Yönetim Sempozyumu*; Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü; İzmir 1994.
- Sen, A.: *On Ethics and Economics*; Basil Blackwell; Oxford 1987/b.
- Sen, A. K.: "Rational Behaviour"; J. Eatwell v.d. (ed.) *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* içinde, s.68-76; The Macmillan Press; Londra 1987/a.
- Smith, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, E. Cannan (ed.); The Modern Library; New York 1937.
- Smith, A.: *The Theory of Moral Sentiments*; A. Millar 1756. (Biz bu kitabın Heilbroner, 1986'da verilen kısaltılmış baskısını kullandık. Metinde yer alan sayfa no.ları bu kısaltılmış metne aittir.)